

070.16(497.11)“1918/1941”
070 Цицварић К.
070.11(497.11)

Др Миливој Бешлин, виши научни сарадник
Институт за филозофију и друштвену теорију
Универзитета у Београду
milivoj.beslin@ifdt.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 4.6.2023.
Прихваћен: 28.8.2023.

Др Петар Жарковић, научни сарадник
Институт за филозофију и друштвену теорију
Универзитета у Београду
petar.zarkovic@ifdt.bg.ac.rs

Крста Цицварић и београдска „жута штампа“ у Краљевини Југославији*

Апстракт: У чланку се анализира појава „жуте штампе“ у Београду између два светска рата, на примеру рада новинара Крсте Цицварића. Кроз критичко разматрање најважнијих Цицварићевих текстова и новина, а пре свега Београдског дневника и Балкана, изводи се закључак о главним карактеристикама таблоидне штампе, њеном специфичном стилу обраћања публици, те намери да се кроз протежирање јефтиног сензационализма утиче на креирање јавног мњења у многим осетљивим политичким питањима.

Кључне речи: Краљевина СХС/Југославија, Крста Цицварић, таблоидна „жута штампа“, Балкан, Београдски дневник.

Појава „жуте штампе“ (таблоида) није савремени феномен, већ се њено порекло мора тражити у даљој прошлости. Наиме, од самих почетака јурнализма јављају се у њему неке специфичне тенденције, које данас представљају основ уређивачке политике сваког таблоида.¹ Реч је пре свега о сензационализму,

* Овај чланак је реализован уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада.

¹ Захваљујемо се колеги Петру Атанацковићу из Берлина на корисним саветима и помоћи приликом истраживања за рад.

као уобичајеном виду обраћања читаоцима, али и својеврсном начину борбе на новинском тржишту, прати га и крајњи субјективизам у тумачењу информација, публикавање полуистина и гласина, непримерено комбиновање текста и ликовне опреме, а напослетку долази и фабриковање вести. Појам таблоида постао је синоним за „лоше новинарство“, док је појам „таблиодизације“ претпостављао негативну тенденцију за учинак целокупног новинарства, укључујући ту и остале медије.² У Србији није било значајнијих покушаја покретања таблоида све до периода након Првог светског рата, у амбијенту нове југословенске државе. Ипак, истине ради, треба поменути да професионализам у новинарству није био често виђана појава, јер су различити династички, партијски и финансијски интереси често стављани испред интегритета новинарског позива. Уосталом, скоро сви главни дневни листови у Србији били су отворено партијски, што је унапред одређивало њихово стајалиште према многим друштвеним и политичким питањима. Но, о таблоидима (каким их данас познајемо) ипак се тешко може говорити.

Разматрање утицаја штампе на друштвени и политички живот Краљевине Југославије снажно је повезано са елементарним подацима о нивоу писмености изразито руралног и аутархичног друштва, у чијој су привреди доминирала ситна сељачка газдинства. Највидљивији показатељ поражавајуће заосталости новостворене државе била је чињеница да је више од половине становништва (51,5%), према попису из 1921, било неписмено. Очекивано, подаци су флукутирали од области до области – у БиХ и Македонији број неписмених је прелазио 80% – а зависили су и од родне структуре, будући да је неписменост међу женама била далеко израженија. Према подацима пописа из 1931. постотак неписмених се смањио на 44,6% становништва.³ Међутим, колико је формално писменог становништва знало само да се потпише, али да при читању не схвати контекст прочитаног (функционална неписменост), што би морао бити предуслов за праћење штампе, остаје непознато.

Међу најутицајније београдске листове у Краљевини Југославији треба уврстити *Политику*. Почетком двадесетих година тираж од 25–30 хиљада примерака био је највећи у југословенској штампи, а тридесетих година 20. века тираж *Политике* је премашио сто хиљада. Иако је овај лист тежио постизању високих стандарда и није се либио отворених критика власти, урушавањем крхке демократије (псеудо)парламентаризма, склизнуо је ка провладиној оријента-

² Anna Maria Jönsson and Henrik Örnebring, „Tabloid journalism and the public sphere: a historical perspective on tabloid journalism“, *The Tabloid Culture Reader*, edited by Anita Biressi and Heather Nunn, (Open University Press, 2008), 23–24.

³ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Beograd, 1932; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga III. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Beograd, 1938.

цији. Од осталих утицајних листова треба поменути *Правду*, професионалан и информативан лист, са јасним симпатијама за десно крило Демократске странке, као и тиражно, прорадикалски обојено *Време*, у власништву брата Милана Стојадиновића. Својим тиражом и утицајем пажњу заслужују и *Нови лист* (гласило слободних зидара), као и умерено сензационалистички орган Земљорадничке странке, *Новости*.⁴

У периоду до шестојануарске диктатуре, западне дипломате (пре свих британске) су централне проблеме штампе видели у пренаглашеном мешању политичара у уређивачку политику и често неумерене и шовинистичке нападе на Мусолинијеву Италију, нарочито током друге половине двадесетих година.⁵ Но, треба нагласити да је овај говор мржње према Италији углавном био подстакнут изазивачким деловањем новог фашистичког режима у Риму. Много бољи третман у штампи нису имале ни Бугарска, Мађарска или Аустрија, чији су државни и политички кругови најчешће оптуживани за антијугословенске, терористичке акције. Након успостављања личног режима Александра Карађорђевића, 1929. године, „драгом народу“ је понуђена строго контролисана, цензурирана и једнообразна штампа у духу интегралног југословенства и подршке шестојануарском поретку.⁶ Такво стање у штампи се одржало све до немачког напада на Југославију, уз дозирану либерализацију за време Стојадиновићеве владе.

Већ на првом кораку у истраживању феномена „жуте штампе“ у Београду између два светска рата, опажа се важна чињеница – иза највећег броја таблоида налазила се једна особа, Крста Цицварић. Колики је његов значај за ову тему довољно говоре синтагме – *цицварићевско новинарство* или *наши/модерни/нови цицварићи* – које се и данас употребљавају за означавање лошег, јефтиног, али агресивног и сензационалистичког новинарства, које се претежно налази не у служби информисања читалаца, већ ширења дезинформација, изругивања и вређања неистомишљеника, промовисања некултуре, па чак и ширења говора мржње.⁷

Крста Цицварић (1879–1944), родом из околине Ужица, почео је да се у јавности експонира већ током свог школовања, будући да је избачен из гимназије пошто се јавно декларисао као атеиста. Недуго потом постао је анархиста а истовремено и један од најзначајнијих промотера анархистичких идеја на овом делу Балкана: од 1905. године издавао је анархистичке новине *Хлеб и*

⁴ Вук Драговић, *Српска штампа између два рата*, Београд, 1956.

⁵ Vid. Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*. I-II, Beograd – Zagreb, 1986.

⁶ Bojan Simić, „Organizacija državne propagande u Evropi tokom tridesetih godina 20. veka. Upređna analiza Poljske i Jugoslavije“, *Tokovi istorije*, 3/2007, 132–146.

⁷ Ivo Banac, „Uživajte u krivolovu“, *Feral Tribune*, br. 932, Split, 26. 07. 2003, 22.

слобода, а од 1907. је публиковао часопис *Радничка борба*; истовремено је био укључен у издавање неколико других часописа (*Комуна*, 1907. године), брошура (*Како ћемо победити Аустрију* итд.) и књига (*Сањин, Лаж парламентаризма, Идеологија анархизма* и тако даље).⁸ Константно у сукобу са српским социјал-демократима, краљем, владом, опозицијом, полицијом и војском, Цицварић је у време балканских ратова, због свог антимилиитаризма, завршио у затвору. По изласку из затвора јавно се одрекао анархистичке идеологије и посветио се издаваштву, по чему је и остао упамћен. Време које је уследило након његовог изласка из затвора (1912. године) и његовог одрицања од анархизма показало је да се овом политичком пацификацијом Цицварић није и повукао из јавног живота, јер је управо издавањем часописа какви су били *Цицварићев београдски дневник*, *Балкан* и *Балкански дневник*, себи прибавио (не)славни епитет некрунисаног краља југословенске „жуте штампе“. Током каснијих година често је мењао политичка опредељења. Мада је у првом броју *Балканског дневника* 1927. године, објавио да верује „у коначну победу демократије“, а „појаве као што је Мусолинијев режим“ сматра за пролазне, општа одлика Цицварићеве идеолошке еволуције било је неповратно скретање удесно и кокетирање са фашизмом, тим пре што је у истом уводнику писао да треба спојити „најконзервативније са најрадикалнијим“.⁹ У таквој еволуцији треба тражити један од разлога због којег су нове власти, непосредно по ослобођењу Београда 1944. године, наредиле његово хапшење и погубљење. Директан повод је било његово пропагандно писање у колаборационистичким новинама у време окупације. Наиме, Цицварић је управо у првој половини 1944. године у *Српском народу* објавио низ чланака којима је подржао фашистичку идеологију и Недићев режим.¹⁰ Подједнако трагична је била судбина Цицварићеве личне библиотеке, коју је чинило десетак хиљада књига и часописа из области филозофије, књижевности, историје и политике, великим делом на француском и немачком језику. Оштећена приликом бомбардовања 1941. године, током окупације и непосредно после ње је доспела у тако жалосно стање да је библиотекар Универзитетске библиотеке, задужен да је прегледа, закључио да новој и „здројој“ омладини нису потребне „скроз окужене старудије једног настраног и болесног човека“.¹¹

⁸ *Dva veka srpskog novinarstva*, Mihailo Bjelica (ured.), Beograd, 1992, 349–350.

⁹ „Прва реч“, *Балкански дневник*, 1. јул 1927, 1.

¹⁰ „Европа на прекретници и Енглеска у дилеми“, *Српски народ*, 7. јануар 1944, 4; „Највећа истина данашњег рата“, *Српски народ*, 5. фебруар 1944, 2; „Проблем српског народа“, *Српски народ*, 12. фебруар 1944, 1; „Хазардер“, *Српски народ*, 4. март 1944, 1; „Недићеве непријатељи – непријатељи Србије“, *Српски народ*, 11. март 1944, 1; „Србија – лепа Јелена“, *Српски народ*, 25. март 1944, 1; „Три истине о Србији“, *Српски народ*, 1. април 1944, 2; „Јевреји и асимилација“, *Српски народ*, 6. мај 1944, 3.

¹¹ Архива Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, кутија 30 (1944/1945), Извештај Душана Богосављевића Управи Универзитетске библиотеке, 30. јун 1945.

Претходница: *Плава књига о српском питању*

Поједини елементи карактеристични за таблоиде код Цицварића се могу пронаћи већ током његовог анархистичког периода: у рубрици *Вести из Страдије* (која је објављивана у оквиру *Радничке борбе*) могу се пронаћи прве назнаке за Цицварића карактеристичне тежње за збуњивањем јавности и подсмевањем политичким противницима. Ипак, по први пут, на прави начин, ове тежње (којима треба додати и жељу за шокирањем) се испољавају у брошури *Плава књига о српском питању*, из 1909. године.

Брошура, чији је аутор несумњиво Цицварић, представља прави пример субверзивног деловања: на први поглед реч је о озбиљном документу, који садржи интервјуе са представницима владе и истакнутим српским научницима, филозофима и другим јавним делатницима о тзв. српском питању у светлу анексије Босне и Херцеговине; тај утисак додатно појачава и податак о редактору брошуре, за којег је потписан др Владан Ђорђевић. Међутим, прву сумњу у веродостојност документа изазива име једног од чланова редакције – реч је о Ивану Иванићу, што је био псеудоним Крсте Цицварића – а та сумња бива потврђена проучавањем садржаја брошуре, који драстично одудара од очекиваног, те се слободно може рећи да након готово једног века од њеног издавања она може једнако да изненади читаоца.

Читајући брошуру прво можемо сазнати, из наводног интервјуа са Стојаном Новаковићем, за постојање *величанственог* државног програма српске владе, програма са беспрекорном граматиком и стилистиком, чија је „генијална“ ставка измена државног грба – уместо двоглавог орла, Србија ће на грбу имати орла са три главе. Читалац даље сазнаје како решење српског питања види филозоф Бранислав Петронијевић, „чија дела чита цео народ, изузев интелигенције, трговаца, занатлија, радника и сељака“.¹² Према Петронијевићу, проблем српске владе јесте то што „не нагиње трансценденталном реализму“, а основна грешка владе у време анексионе кризе била је у томе што је „узела да Босна и Херцеговина постоји изван нас, а Босна и Херцеговина није ништа друго него наша представа у нама“.¹³ Из разговора са истакнутим научницима сазнаје се, такође, много тога: за Јована Цвијића мана српске политике је у недовољном познавању географије, док се за Слободана Јовановића, као социолога, тзв. српско питање, као друштвено питање, може решити тек познавањем закона друштвеног живота; међутим, како ти закони нису сазнати „решење српског питања треба одложити док социологија не постане егзактна наука, као физика и хемија“.¹⁴

¹² Крста Цицварић, *Плава књига о српском питању*, Београд 1909, 27.

¹³ Исто, 30–31.

¹⁴ Исто, 16–17.

Након свих опсежних разматрања тзв. српског питања у исконструисаним разговорима са „највећим српским ауторитетима“, аутор се на посредан начин свима *захваљује*, изјављујући да су његови саговорници „за српство и цивилизацију учинили онолико колико је учинио наш млади научник Недељко Дивац који је пронашао нову врсту стеница“.¹⁵ Може се претпоставити да је ова брошура у јавности тадашње Србије створила недоумице – а нема сумње да је то, поред пародије и лакрдијаштва, и био циљ њеног аутора. На тај начин створене су претпоставке за настанак онога што ће касније бити познато под именом *џицварићевског* новинарства. То је, иначе, препознавано још тада, у предратној Србији. Димитрије Туцовић је 1911. године Цицварића описао као „морално пропалог човека“ који се ставио „у службу жутога новинарства“.¹⁶

Београдски дневник Крсте Цицварића

Цицварићев *Београдски дневник* излазио је са прекидима од 1912. до 1926. године, у прво време не показујући експлицитне таблоидне тенденције, али се истицао неумереним нападима на владу, одређене институције и политичаре, пре свих Николу Пашића („најкорумптивнијег човека за кога зна историја Србије“), Стјепана Радића („србождера“) и Стојана Протића („најбезобразнијег српског реакционара“), као и шовинистичким и антисемитским испадима. Временом таблоидне карактеристике листа постају наглашеније, чиме у јавности стиче статус неодговорних, провокаторских и погромашких новина са ограниченим утицајем. Иако невеликог обима (две странице радним данима, четири странице недељом), од 25 до 30 процената листа заузимају рекламе, док се на преосталих 70–75 процената објављују кратке вести о страначком животу, скупштини, влади и краљу, затим спољној политици и судској хроници, а напослетку сервисне информације и личне огласе. На први поглед нема битнијих разлика у односу на било који други дневни лист, али *Београдски дневник* се ипак издваја, како карактеристичним сензационалистичким насловима, тако, или још више, специфичном садржином текстова.

Суштину новина представљају коментари уредништва, које потписује сам Цицварић и који су по правилу смештени у врху насловне стране, искључиво писани са намером компромитовања водећих политичара и других јавних личности. У њима се сензационалистички указује на склоности ка корупцији, али се неретко читање подсећа и на наводно компромитујуће епизоде из њихове прошлости и личног живота. Илустративан пример би могао представљати

¹⁵ Исто, 56.

¹⁶ Димитрије Туцовић, *Сабрана дела*. V, приредио Младен Вукомановић, Београд, 1980, 413–421.

један од текстова из 1197. броја (14. април 1923.) у којем се (у светлу нове парламентарне кризе и успеха Радићевог ХРСС-а на изборима) тобоже случајно подсећа на „срамоту Стјепана Радића“ који је „на предавању у Петрограду 1909. подржао анексију Босне и Херцеговине“.¹⁷ Други, једнако карактеристичан текст је и напис *Бајлони, Савчић, Пашић* из 350. броја (6-7-8. јануар 1923.), у којем се сазнаје за постојање „тајног савеза“ богаташа Игњата Бајлонија (који је „самовољно подизао најамнине“), председника Удружења кућевласника М. Савчића (који је *побегао* из Београда 1914. године) и премијера Николе Пашића, који „није ништа мање богат“.¹⁸ *Београдски дневник* је Цицварић користио и за изношење приватних ставова о најразличитијим догађајима, појавама и лично-стима. У броју 190 (од 18. јула 1922.) текст *Обрачун*, који започиње реченицом: „Морам мало да се обрачунам са министром г. Светозаром Прибићевићем“, где Цицварић побраја политичке сличности и разлике између себе и утицајног министра уз мноштво дисквалификација.¹⁹ Крста Цицварић је, иначе, почетком двадесетих година највише заступао Прибићевићеву политичку линију, па су га противници оптуживали да је његов гласноговорник и да је за то плаћен. Уопште, најчешћа диквалификација на Цицварићев рачун гласила је: „бедни најамник“.²⁰

Садржина уводних коментара својим приземним речником и оштрином напада превазилазила је све до тада виђено у београдској штампи. У тексту *Размишљајте* (149, 6. јун 1922.) између осталог се каже: „Акција свију тих елемената (Хрвата, Муслимана, Мађара – прим. аут.) који не воле ову државу... спречаваће сваки њен напредак и слабиће њену снагу“, због чега „наша држава мора... да се ослони на српско племе“ а не да се „Срби, који су створили ову државу... склањају испред Јевреја који имају капитал у рукама“.²¹ Нападајући Стјепана Радића у тексту *Моје прво предавање*, Цицварић каже да Радићево „порекло није словенско (као што, уосталом, казује и његова физиономија)“, да ни Радићева супруга нема словенско порекло, а врхунац дискредитације би требало да представља ентеријер Радићеве куће, јер се „већ по сликама које висе о зиду у соби“ види да је то „једна немачка кућа“.²² Индикативно је да су се наведене потказивачке тврдње о хрватском политичком прваку износиле у циљу залагања за јединство и равноправност свих народа Краљевине. Неретко се у *Београдском дневнику* одобравало физичко атаковање на јавне личности, па је чак било и позива на линч. У 176. броју (4. јул 1922.) на вест о батинању

¹⁷ *Цицварићев београдски дневник*, 14. април 1923, бр. 1197.

¹⁸ *Цицварићев београдски дневник*, 6-8. јануар 1923, бр. 350.

¹⁹ *Београдски дневник*, 18. јул 1922, бр. 190.

²⁰ „Домаће установе“, *Радничке новине*, 8. април 1915, 1; „У служби Владе Илића“, *Радничке новине*, 9. април 1915, 1; „Крста Цицварић“, *Застава*, 18. мај 1920, 1; „Сила од човека“, *Застава*, 23. јул 1922, 3; „Вође опозиције“, *Застава*, 6. мај 1923, 1.

²¹ *Београдски дневник*, 6. јун 1922, бр. 149.

²² *Београдски дневник*, 24. јун 1922, бр. 166.

Радомира Пашића (сина Николе Пашића) каже се да се „поступак националне омладине у Новом Саду може потпуно разумети и да се он мора и потпуно одобрити“.²³ Истовремено са текстовима оваквог профила појављују се и написи у којима се на најбезобзирнији начин задире у приватни живот људи; тако се у броју 1146. од 20. фебруара 1923. године, може пратити авантура *Јунковачке Сафо* – текст о интимном животу извесне Даринке Петровић из села Јунковца у колубарском срезу и њихов судски епилог.²⁴

Сензационализам представља један од основних елемената уређивачке политике *Београдског дневника* и присутан је како у избору наслова, тако и у самим текстовима. Парадигма таквог новинарског стила може бити Цицварићев текст из 1192. броја (7-8-9 април 1923.) у којем је као решење за новонасталу парламентарну кризу предлагана „ванпартијска диктатура“, будући да су све партије, а нарочито оне највеће, „просто побеснеле“.²⁵ Избор наслова није ништа бољи од самих текстова, јављају се: *Министри отимачи* (број 141, 27. мај 1922.), *Софијски зликовци нас још оптужују* (број 166, 24. јун 1922), као и *Белопаланачки бесни нас!?* (број 346, 2. јануар 1923.).

Претеривање карактеристично за политичку рубрику је временом транспоновано и на културне (божићне и ускршње) додатке *Београдског дневника*. У божићном културном додатку за 1923. годину, пажњу привлачи текст: *Дахије наших дана* који доноси подругљиве песме, спеване на рачун водећих политичара (претежно радикала). То претеривање је временом у толикој мери почело да прожима лист, да је чак утицало и на поједине оглашиваче, што се може видети у ускршњем додатку за 1923. годину, у којем се најављује: „сензационални ускршњи програм биоскопа Коларац“.²⁶

Како је реч о дневним новинама са малим бројем сарадника, које су познавале честе прекиде у излагању, могло би се закључити да тираж *Београдског дневника* није био велик (нарочито у односу на водеће дневне новине), као и да се његов утицај није ширио знатно даље од самог Београда.

Балкан као крајњи домет таблоидне штампе у међуратном периоду

Лист *Балкан*, који је излазио два пута седмично, настао је као екстремно националистичко гласило, под патронатом десничарских војних кругова. Ипак, тек доласком Крсте Цицварића на место директора (поред Светолика Савића), 1929. године, *Балкан* је досегао врхунац у развоју таблоидног новинарства

²³ *Београдски дневник*, 4. јул 1922, бр. 176.

²⁴ *Цицварићев београдски дневник*, 20. фебруар 1923, бр. 1146.

²⁵ *Цицварићев београдски дневник*, 7-9. април 1923, бр.1192.

²⁶ *Цицварићев београдски дневник*, 7-9. април 1923, бр.1192.

у међуратној Југославији. У односу на *Београдски дневник*, структура је нешто измењена: лист је имао четири странице, а рекламни простор је знатно редукован. *Балкан* је задржао разноврсан садржај, али је фокус стављен на политички живот у земљи и иностранству. Доста простора у листу заузимају текстови који прате бројне привредне и политичке афере, те „разоткривају” најразличитије „завере” на јавној сцени Краљевине Југославије. Дискурс је у многоме остао непромењен и одликује се сензационалистичким насловима и текстовима садржински изузетно лошег квалитета. Ипак и у овоме се јавља разлика између *Београдског дневника* и *Балкана*, будући да у случају потоњег јефтино сензационалистичко новинарство достиже врхунац, истичући се вербалном агресивношћу, екстремизмом и шокантном вулгарношћу. Парадигма такве уређивачке политике је рубрика *Ко зна?* (касније преименована у *Ми то нисмо рекли*), која се састоји од наводних дописа читалаца – све самих гласина, оптужби, увреда, оговарања и компромитација суграђана, суседа, познаника. Тако се у поменутој рубрици читалац из Славонског Брода пита „који је то скаутски благајник који паре добивене за чланарину попуши и попије у локалу”, а слично *реторичко питање* може се чути и од једног читаоца из Земуна, будући да њему тобоже није јасно „којег је то судију жена испред *Централа* вијала и тукла амрелом”.²⁷ Врхунци ове опскурне рубрике су „информације” из Осјека²⁸ и Шапца²⁹: у првој се каже: „Да ли носати Стева зна да га његова пријатељица Јулишка о којој је било речи више пута, вара на сваком кораку. Еј бре, несретнице отвори очи и не плаћај више меблиран стан у Осеку овој у моралном погледу пропалој Мађарици”; док се у другој непознати аутор пита: „Шта је са истрагом поведеном противу Душана Анастасијевића, економа бановинске болнице у Шапцу, за дело ванприродног блуда са болничарем Илијом”. Задирање листа у приватни живот грађана није се ограничавало само на поменуту рубрику: из текста *Један друштвени и педагошки скандал у Новом Саду* може се сазнати како су „две распуштене педагошкиње... са врло развијеном еротиком” трчале као „старе краветине” за сином познате наставнице и училе га „правим процедурама еротским”, а епилог тога је био да се „оргијало и уживало, а даровити младић је падао морално све ниже”.³⁰ На сличан начин у броју 145 (22. августа 1936.) сазнајемо и детаље о животу *госпа Цане* из Шапца, чије су једине квалификације за посао у општинској управи садржане „у њеној бракоразводној пресуди”, за коју *Балкан* наводи да је „оберучке дочекивала Аустро-Мацаре и да је гола играла пред Аустро-Мацарским цуксфирерима”. О последицама које

²⁷ *Балкан*, 13. јануар 1937, бр. 185, 4.

²⁸ *Балкан*, 9. децембар 1937, бр. 176, 4.

²⁹ *Балкан*, 22. август 1936, бр. 145, 4.

³⁰ *Балкан*, 9. децембар 1936, бр. 176, 3.

су овакве и сличне јавне денунцијације људи у провинцијским, патријархалним срединама изазивале, може се само претпостављати.

Банални сензационализам, без мере, представљао је основну одлику *Балкана* – отуда у њему доста простора заузимају и текстови о аферама, какве су трговина белим робљем у Сплиту, малверзације бана Врбаске бановине или пљачке и преваре у Аграрној задрузи у Бајмоку. Ипак, основна интенција већине политичких текстова је дискредитација опозиционих политичких вођа. Пример за то јесу чланци *Прошлост које треба чика Љуба да се стиди*³¹, посвећен наводно срамним епизодама из политичке прошлости председника Демократске странке Љубе Давидовића, и *Далај лама из Купинца има реч*³². Други текст се неспорно односи на Влатка Мачека, иако се његово име експлицитно не помиње. Пратећи животну причу родитеља извесног Жиге Шола из Купинца (место у коме је Мачек живео), чија се мајка описује као жена „слабог морала“, а он сам као плод њеног брачног неверства са поштанским чиновником, жели се политички дискредитовати вођа ХСС-а и најзначајнији лидер Удружене опозиције. Сличан је текст *Хрватска застава и жидов Жига Шол. Ето са киме се упрегао наш чика Љуба да руши ову државу* у којем анонимни аутор за Мачека каже да је „јеврејско копиле“ и протестује се због тога што се „тај дугоносати уопште усуђује да говори“.³³ У броју 111 (29. април 1936.) српски део Удружене опозиције је окарактерисан као „обичан шарлатан, народни варалица, насилник и изелица ... поқварени Срби политичари, којима никад није доста власти и пара све ако су мотори и преко 70 година“.³⁴ У истом броју на четвртој страни, доследно својој неоптерећености моралним и професионалним стандардима, *Балкан* објављује текст *Разговор с Мачеком* из чијег поднасловa се дознаје суштина обмане: „Оно што се може догодити“. У наводном разговору лидер ХСС-а, „изјављује“ како се залаже за секире у својој сељачкој гарди и тврди: „Мој пријатељ Љуба Давидовић ударио је небројано пута ножем у леђа Николу Пашића...“³⁵ Нешто доцније (22. август 1936.) извештај о прослави стогодишњице хрватске химне започиње: „У недељу 9. о. м. на веома свечан начин прослављена је 100 година хрватске химне у Петроварадину. Штета што чика Љуба са Пижоном (Јован Јовановић, лидер земљорадника – прим. аут.) није дошао да умре од милине и среће.“³⁶ Крајем исте године (9. 12. 1936.) *Балкан* у 176. броју доноси непотписани коментар: *Игра жмурке* у коме се између осталог вође опозиције овако квалификују: „Ко су чика Љуба, чика Јоца, чика

³¹ *Балкан*, 13. јануар 1937, бр. 185, 3.

³² *Балкан*, 13. мај 1936, бр. 115, 2.

³³ *Балкан*, 19. август 1936, бр. 144, 2.

³⁴ *Балкан*, 29. април 1936, бр. 111, 3.

³⁵ Исто, 4.

³⁶ *Балкан*, 22. август 1936, 4.

Аца са чика Мишом? Људи само прошлости... али кад се има на уму да сви скупа имају преко 300 година... Бог нека им је на помоћи...“³⁷

Спољно-политички извештаји претежно су преузимани из стране штампе, десничарске или експлицитно фашистичке провенијенције, какви су француски шовинистички лист *Гренгоар* (*Gringoire*), франкистичка штампа из Шпаније или британски *Action* (гласило фашистичког покрета Освалда Мозлија). Из тог разлога информације из света углавном представљају специфичну мешавину екстремно десничарских политичких ставова, полуистина и неистина. У том смислу је парадигматичан извештај о јапанско-кинеском рату, који је представљен као резултат кинеских провокација, чак и покушаја кинеских власти да изврше масакр над 20.000 Јапанаца у демилитаризованој зони (*Кинеско-јапански конфликт*, број 376, 19. новембар 1938, страна 3), што је било далеко од истине. Као једнако илустративни примери могу послужити и текстови *Француска комунистичка партија покорна наредби: Коминтерна оружја североафричке урођенике против Француске*³⁸, *План за завођење диктатуре совјета у Сједињеним Државама*³⁹, *Јадна Шпанија жртва паразитског бољшевиизма*⁴⁰, *Ентони Идн је хтео у рат*⁴¹ и *Трећи Рајх гледан кроз XI олимпијаду*⁴². На основу ових, али и свих других текстова из спољнополитичке рубрике, може се извести закључак о острашћеном десном усмерењу листа, који се огледа у демонизацији Совјетског Савеза и глорификацији Хитлерове Немачке, франкиста у Шпанији, француских екстремних десничара и других фашистичких покрета у Европи. Као пример може да послужи извештај Светолика Савића из Немачке (19. августа 1936.) у којем се наводи да је „национал-социјализам препородио државу“, као и да се „данашњем уређењу и напретку Немачке... диве објективни посматрачи из свих крајева земљине кугле“.⁴³

Десничарско-шовинистички дискурс представља битну карактеристику уређивачке политике редакције *Балкана* и када је о унутрашњеполитичким питањима реч, уз веома јасну провладину оријентацију. Најбољи примери су текстови Светолика Савића, апологије влади Милана Стојадиновића (*Југословени окупимо се око г. др Милана Стојадиновића; Зашто сам поздравио стварање Ј.Р.З.; Немачка за велику, моћну и слободну Југославију* итд.) па се неретко може пронаћи и овакав навод: „Част и поштовање једном честитом човеку као што је г. Др Милан Стојадиновић“.⁴⁴ Са великим степеном ентузијазма *Балкан* је

³⁷ *Балкан*, 9. децембар 1936, бр. 176, 3.

³⁸ *Балкан*, 29. септембар 1937, бр. 258, 1.

³⁹ *Балкан*, 9. децембар 1936, бр. 176, 3.

⁴⁰ *Балкан*, 13. мај 1936, бр. 115, 3.

⁴¹ *Балкан*, 7. мај 1938, бр. 320, 1.

⁴² *Балкан*, 19. август 1936, бр. 144, 1.

⁴³ Исто, 2.

⁴⁴ *Балкан*, 9. децембар 1936, бр. 176, 3.

прихватао готово све иницијативе режима. Као посебно корисну видео је идеју о стварању ЈУГОРАС-а, провладиног синдиката, коју је операционализовао министар за рад Драгиша Цветковић, коме се може „честитати и пожелети успех, јер је то пут за победу југословенске идеологије“.⁴⁵

Остали текстови су знатно радикалнији, али и вулгарнији и крећу се у спектру од антикомунизма, преко десног популизма, до експлицитно шовинистичких и антисемитских написа. Карактеристични могу бити наслови текстова: *Комунисти у Новом Саду. Како живе и уживају ништа не радећи*⁴⁶; *Доста нам је мађаритине*⁴⁷; *Ја »Хрвата«, весела им мајка*⁴⁸; *Из бољшевичког пакла. Свакидашњи живот у Совјетској Унији*⁴⁹; *Ко ће спасити Тузлу од жидовске обести*⁵⁰ итд. Са актуелизовањем хрватског питања (за које *Балкан* у једном од бројева пита „једе ли се то, лети ли то као птица“) које би довело до прекомпозиције државе, *Балкан* потеже питање Срба у Хрватској, који се схватају као „монета за поткусуривање“ између Београда и Загреба. Број 176 (9. децембар 1936.) у врху прве стране доноси велики наслов: *Српско питање у Хрватској*, да би се у броју 180 (23. децембар 1936.) злоупотреба Срба у Хрватској наставила текстом (такође публикованим на врху прве стране) *Срби као политички фактор у Малој и у Великој Хрватској*.⁵¹

Јачањем нацистичке Немачке, антисемитизам постаје једна од главних одлика *Балкана*. Може се рећи да је временом овај лист трансформисан у истинско антисемитско гласило. Један од типичних текстова је *Србима Мојсијеве вере* у којем се каже да су Јевреји „упропастили и нашу Словенску мајку Русију и... посејали зло у целом свету“ и да против њих „води борбу велики вођ Немачке Хитлер... зашто? Сасвим оправдано.“⁵² Парадигматичан је и текст из 144. броја (19. август 1936.) *Одговор Димитрија Љотића*, у коме се вођа нацистичког *Збора*, добивши чак четвртину простора у листу, обрачунава са војвођанским Јеврејима. Процес трансформације листа је по свему судећи кулминирао 1938. године, када је сваки број *Балкана* доносио два до три антисемитска текста, а међу свима се истиче 293. број (од 2. фебруара) са чак седам текстова тог типа. Већина ових текстова се одликује стереотипном анитисемитском реториком (*Ко је крив за пропаст наших обућара* или *Наша национална срамота*), али овај број доноси и неочекиване информације, међу којима предњачи вест да се „два прворазредна биоскопа у Осеку налазе у рукама Жидова“. У истом броју

⁴⁵ *Балкан*, 22. август 1936, бр. 145, 4.

⁴⁶ *Балкан*, 13. јануар 1937, бр. 185, 4.

⁴⁷ Исто, 3.

⁴⁸ *Балкан*, 9. децембар 1936, бр. 176, 3.

⁴⁹ *Балкан*, 29. септембар 1937, бр. 258, 3.

⁵⁰ *Балкан*, 19. новембар 1938, бр. 376, 3.

⁵¹ *Балкан*, 9. децембар 1936, 1; *Балкан*, 23. децембар 1936, 1.

⁵² *Балкан*, 29. април 1936, бр. 111, 2.

у тексту *Адолф Шницер у Осеку*, стоји да је „нико други него један Жидов“ отворио дућан „смешног назива”.⁵³ Снажна антисемитска оријентација *Балкана* могла би се повезати са новим тенденцијама у спољној политици Краљевине Југославије и њеним све већим ослањањем на Италију и Немачку, нарочито ако се у обзир узме провладина оријентација листа. Отуда и не може да изненади што текстови попут: *Ево како Јевреји саботирају немачку робу и подваљују Трећем Рајху* или *А.Б.Ц. у Загребу у целости у јеврејским рукама*, добијају све више простора у листу.⁵⁴ Због тога и нису ретке „анализе” у којима се „открива” како су се Јевреји „свуда увукли” само да „нас материјално и морално упропашћују” (*Било куда Жидов свуда*⁵⁵), из чега се врло лако, истом логиком, могло доћи до закључка који је садржан у самом наслову текста из 319. броја (од 4. маја 1938. године): *Ко су они који диктирају цене сировој кожи. Крајње је време да се ослободимо жидовских крпеља*.⁵⁶ Свој антисемитизам редакција *Балкана* је често оправдавала постојањем, наводне, „информативне блокаде” у погледу „јеврејског питања”. Тако се у 299. броју (од 23. фебруара 1938) наводи да су кратке вести о Јеврејима преузете из листа *Време*, јер „*Политика* и *Правда* неће да их доносе, да не би чифутарију увредили”.⁵⁷

Уређивачком политиком *Балкана* било је допуштено, готово, све, независно од тога колико је непримерено, вулгарно, екстремно десно и у крајњој линији, нетачно било. Разлози такве уређивачке концепције могу се тражити у политичким уверењима уредника и власника, захтевима тржишта и потреби за додворавањем режиму. Судаћи по карактеру текстова и пратећи становишта самог листа: *Балкан* је имао велике претензије да *сачува* државу од најразличитијих *непријатеља* (опозиције, корупције, етничких мањина, Јевреја и њиховог „прљавог капитала“, комуниста и совјетских „агената“), некритички је подржавао режим (према речима редакције: „*Балкан* служи нацији, Краљу и отаџбини“ – број 115) и перманентно, демагошки је позивао на обрачун са корупцијом и лоповлуком, проналазећи њихове протагонисте искључиво на нижим нивоима власти и међу обичним људима (*Дајте нам закон противу корупције и да за ове злочине буде једна санкција, вешала* – број 116).⁵⁸ Судаћи по садржини и дописима читалаца, највећи део публике *Балкана* се може тражити на подручју између Осигека, Шапца, Београда и Суботице, а углавном су долазили из редова: чиновника на нижим положајима, економски угрожене ситне средње класе, мањих трговаца и десних студената, као друштвених група

⁵³ *Балкан*, 2. фебруар 1938, бр. 293, 3.

⁵⁴ *Балкан*, 23. фебруар 1938, бр. 299, 2.

⁵⁵ *Балкан*, 17. март 1937, бр. 203, 3.

⁵⁶ *Балкан*, 4. мај 1938, бр. 319, 3.

⁵⁷ *Балкан*, 22. фебруар 1938, бр. 299, 3.

⁵⁸ *Балкан*, 2. јуни 1936, бр. 115-116, 2-3.

и слојева најпријемчивијих за екстремно десну и фашистичку пропаганду. То је, према тадашњој социјалној структури југословенског друштва, била малобројна читалачка публика. Напослетку, несумњиво да је *Балкан* садржином, карактером, тиражом и утицајем представљао зенит у развоју београдског таблоидног новинарства у међуратној Југославији, али и највише компромитујућу чињеницу у историји београдског и српског журнализма, не рачунајући период фашистичке окупације од 1941. до 1944. године.

Од самих почетака, Цицварићево новинарство је показивало конзистентност у промовисању особитог стила. Овај вид журнализма се у сврху баналног сензационализма јасно разликовао од стандардних форми новинских текстова угледније и утицајније штампе у Београду. Нестабилност политичких прилика у Краљевини у међуратном периоду, праћено успоном фашистичких идеја у већем делу Европе, уз све израженију кризу парламентарне демократије, пружало је ослонац Цицварићевој идеолошкој оријентацији крајње деснице, која се најбоље рефлектовала и била компатибилна са таблоидним формама и стилем писања, практиковањем личних напада на политичке неистомишљенике или промоцијом антисемитских ставова. Упркос разорног екстремизма, сензационализма и некултуре, таблоиди у Београду између два светска рата нису успели да остваре шири утицај на јавно мњење. Један од разлога био је мали тираж таквих новина, док са друге стране ни највећи међу њима, као што је био *Балкан*, није могао својом бескрупулозношћу да се наметне као озбиљнији креатор јавног дискурса. По снази, величини и тиражу он није могао да се приближи утицају *Политике*, *Времена* или *Правде*. Релативно низак проценат писмености у Србији такође је одређивао крајњи домет читаности „жуте штампе“. У времену када писменост није била општа, углавном су се бирале поузданије и професионалније новине, које су неговале више одговорности за јавну реч и које су без сувишног сензационализма покретале теме од интереса за друштво и државу. Проширење масовности читалачке публике, праћено другачијим друштвеним околностима и захтевима тржишне утакмице, условљавало је бржи успон „жуте штампе“ у другој половини 20. века и њихов озбиљнији утицај на креирање јавног мњења.

Izvori i literatura

- Arhiva Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“, Beograd
Balkan (ćirilica)
Balkanski dnevnik (ćirilica)
Beogradski dnevnik (ćirilica)
Cicvarićev beogradski dnevnik (ćirilica)
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Beograd, 1932.
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga III. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd, 1938.
Godišnjak štampe Kraljevine Jugoslavije, Beograd: Agencija štampe, 1937.
Radničke novine (ćirilica)
Zastava (ćirilica)
Srpski narod (ćirilica)
Plava knjiga o srpskom pitanju, Beograd: Geca Kon, 1909. (ćirilica)
Tucović, Dimitrije. *Sabrana dela*. V, priredio Mladen Vukomanović, Beograd: Rad; Institut za istoriju radničkog pokreta, 1980.
Avramovski, Živko. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji – godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*. I-II, Beograd: Arhiv Jugoslavije; Zagreb: Globus, 1986.
Feral Tribune
- Bjelica, Mihailo. *200 godina jugoslovenske štampe*. Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo, 1968.
Bjelica, Mihailo, Jevtović, Zoran. *Istorija novinarstva*. Beograd: Megatrend univerzitet, 2006. (ćirilica).
Bjelica, Mihailo. *Štampa i društvo*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Jugoslovenski institut za novinarstvo, 1983.
Bjelica, Mihailo. *Srpski ratovi rečima*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: Radnička štampa, 2003.
Bulatović, Branka, Kisić, Milica. *Bibliografija beogradske štampe 1835-1991*. Beograd: Udruženje novinara Srbije, 1991.
Ćurčić, Lazar. *Počeci srpskog novinarstva*. Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo, 1969.
Cvetković, Srđan. „Ko su 105 streljanih u Beogradu 1944“. *Istorija XX veka*, 1/2006, 81–102.
Dimić, Ljubodrag. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*. I-III, Beograd: Stubovi kulture, 1996.
Dragović, Vuk. *Srpska štampa između dva rata*. Beograd: Srpska akademija nauka, 1956. (ćirilica).

- Dva veka srpskog novinarstva*. Mihailo Bjelica (ured.), Beograd: Institut za novinarstvo, 1992.
- Gocini, Đovani. *Istorija novinarstva*. Beograd: Clio, 2001.
- Isić, Momčilo. „Pismenost u Srbiji u prvoj polovini XX veka“. *Tokovi istorije*, 1-2/1993, 91–103.
- Isić, Momčilo. *Pismenost u Srbiji između dva svetska rata*. Beograd: INIS, 2001. (ćirilica).
- Jönsson, Anna Maria, Örnebring, Henrik. „Tabloid journalism and the public sphere: a historical perspective on tabloid journalism“. *The Tabloid Culture Reader*, edited by Anita Biressi and Heather Nunn, Open University Press, 2008), 23–34.
- Leksikon novinarstva*. Beograd: Savremena administracija, 1979.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. I, Beograd: Nolit, 1988.
- Simić, Bojan. „Organizacija državne propagande u Evropi tokom tridesetih godina 20. veka. Upporedna analiza Poljske i Jugoslavije“. *Tokovi istorije*, 3/2007, 132–146. (ćirilica).
- Simić, Bojan, *In the Spirit of National Ideology*. Beograd: INIS, 2013.
- Skerlić, Jovan. *Istorijski pregled srpske štampe 1791-1911*. Beograd: Art press, 2020.
- Životić, Radomir. *Novinarski žanrovi*. Beograd: Institut za novinarstvo, 1993.

Summary

Milivoj Bešlin, PhD. and Petar Žarković, PhD.

Krsta Cicvarić and the Belgrade “yellow press” in the Kingdom of Yugoslavia

This article explores the key features of tabloid journalism in Belgrade during the interwar period, focusing on Krsta Cicvarić’s work as a prime example. Cicvarić’s unique reporting approach, which involved falsehoods and misrepresentations, can be linked to the Blue Book brochure on the Serbian issue in 1909. This led to his reputation as the leading figure in Belgrade’s “yellow press.” Cicvarić’s publication, “Beogradski dnevnik,” circulated from 1912 to 1926, was distinguished by its provocative headlines and unconventional content. As the director of the “Balkan” newspaper, Cicvarić directed this nationalist publication towards the domain of tabloid journalism, with the paper gaining infamy for its blatant anti-Semitism and right-wing extremist views. Despite Cicvarić’s tabloid-style publications, they did not significantly impact public opinion due to the low literacy rates among most of the population and the influential reputation of notorious newspapers during that time.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, Krsta Cicvarić, tabloids, yellow press, *Balkan*, *Beogradski dnevnik*

ГОДИШЊАК

за ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ
ANNUAL of SOCIAL HISTORY

Година XXX
Свеска 3
Београд, 2023.

30 ГОДИНА
ГОДИШЊАКА ЗА ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

Годишњак за друштвену историју
основао је проф. Андреј Митровић 1994. године

Издавач
Удружење за друштвену историју

Главни и одговорни уредник
Милан Ристовић

Редакција
Миле Бјелајац (Институт за новију историју Србије, Београд), Радина Вучетић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Горан Милорадовић (Институт за савремену историју, Београд), Радивој Радић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Милан Ристовић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Дубравка Стојановић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

Инострани чланови редакције
Снежана Димитрова (Југозападни универзитет Неофит Рилски, Благоевград), Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Тетсуја Сахара (Меиџи Универзитет, Токио), Ханес Грандиц (Хумболтов Универзитет, Берлин)

Секретари редакције
Катарина Беширевић, Вукашин Зорић

Editorial Board
Mile Bjelajac (Institute for Recent History, Belgrade), Radina Vučetić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Goran Miloradović (Institute for Contemporary History, Belgrade), Radivoj Radić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Milan Ristović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Dubravka Stojanović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)

Foreign Members of the Editorial Board
Snežana Dimitrova (South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad), Jan Pelikan (Faculty of Arts of Charles University, Prague), Tetsuya Sahara (Meiji University, Tokyo), Hannes Grandits (Humboldt University, Berlin)

Secretaries of the Editorial Board
Katarina Beširević, Vukašin Zorić

Адреса редакције
Годишњак за друштвену историју, Филозофски факултет, Одељење за историју,
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
телефон: 011/3206-280

Address
Annual of Social History, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju,
Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd, Srbija
telephone: 011/3206-280

e-mail: g.drustvena.istorija@gmail.com
<http://www.udi.rs>

Ова свеска Годишњака за друштвену историју изашла је захваљујући финансијској подршци Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

**ГОДИШЊАК ЗА
ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ**

ANNUAL OF SOCIAL HISTORY

Год. XXX, свеска 3, 2023.

Београд, 2023.

Лектор
Оливера Величковић

Коректура и превод резимеа
Маша Милорадовић

Насловна страна
Никола Костандиновић

Илустрација на насловној страни
ИАБ, Збирка фотографија, 116-А1 8-14, 1924-1925.
Ћаци обучени у одеда, поклон Краљице Марије.

Тираж
150

Припрема и штампа
„Чигоја штампа“ Београд, Студентски трг 13
e-mail: office@cigoja.com

Ослобођено пореза на промет мишљењем Министарства за науку и технологију
Републике Србије бр. 413-00-419/94-01 од 14. јуна 1994. године.

САДРЖАЈ CONTENTS

Студије Essays

- Francesca Rolandi, PhD,
*Genuinely Anti-Communist, Tactically Anti-Fascist.
Framing Refugeedom in Interwar Yugoslavia (1918–1935)* 7
др Франческа Роланди,
*Искрени антикомунисти, тактични антифашисти.
Држава и избеглиштво у међуратној Југославији (1918–1935)*
- др Лука Филиповић,
*Занемарени почетак еврокомунистичких реформи –
Савез комуниста Југославије и расцеп
у Комунистичкој партији Грчке (1968–1971)* 33
Luka Filipović, PhD.
*Neglected beginning of the Eurocommunist reforms –
the League of Communists of Yugoslavia and the split
in the Communist Party of Greece (1968–1971)*

Из истраживања Research

- др Миливој Бешлин, др Петар Жарковић,
Крста Цицварић и београдска „жута штампа“ у Краљевини Југославији 55
Milivoj Bešlin, PhD., Petar Žarković, PhD.,
Krsta Cicvarić and the Belgrade “yellow press” in the Kingdom of Yugoslavia

Поводом тридесетогодишњице Годишњака за друштвену историју The Annual for Social History’s Thirtieth Anniversary

- МА Катарина Беширевић,
Годишњак за друштвену историју кроз историју 73
- МА Ђорђе Лалић, МА Лука Савчић,
Статистички преглед делатности Годишњака за друштвену историју 85
- МА Сања Лукић,
*Наслеђе Андреја Митровића. Извештај са Конференције поводом
десет година од смрти професора Андреја Митровића.
Филозофски факултет у Београду, 15–16. децембар 2023.* 89

О идејама и књигама
On Ideas and Books

Др Милан Радовановић, <i>Друштвена историја у фокусу XLVI</i>	93
Слободан Мандић, <i>Прикази сајтова (Web адресар) XLIV</i>	99
<i>Упутство за предају рукописа</i>	105
<i>Submitting manuscripts</i>	111
<i>Списак рецензената</i>	113